

Valgmennene i Bratsberg amt våren 1814

Jens Johan Hyvik

Den 23. mars 1814 var 38 menn fra Bratsberg amt samlet på Fossum hos fungerende amtmann Severin Løvenskiold. De hadde en oppgave, å velge tre representanter til riksforsamlingen som skulle møtes 10. april på Eidsvoll. Denne artikkelen handler om valgene våren 1814 og valgmennene som ble valgt på lokalt nivå, to fra hvert prestegjeld. Hvem var disse valgmennene, hvilken bakgrunn hadde de, og hvorfor ble nettopp disse valgt? Blant valgmennene finner vi både embetsmenn, borgere og bønder, men her skal oppmerksomheten særlig rettes mot bøndene. Et sentralt spørsmål er i hvilken grad valgene og prosessene våren 1814 var styrt «ovenfra», eller – på den andre siden – hvilket handlingsrom som eksisterte «nedenfra», for bøndene?

Litteratur og kildemateriale

På nasjonalt nivå har Yngvar Nielsen, Tyco Jæger og Arne Bergsgård tatt for seg valgene og adressene fra 1814. I disse studiene finner vi også en del som er relevant for valgene i Bratsberg, både når det gjelder generell kunnskap og ting som går direkte på forhold i Bratsberg amt.¹ I den generelle 1814-litteraturen finner vi også fremstillinger som kommer inn på aktører fra amtet som spilte en sentral rolle i 1814, fremfor alt Severin Løvenskiold og Niels Aall, men perspektivet er da ofte nasjonalt. En studie det er grunn til å fremheve, er Marthe Hommerstads doktoravhandling om bøndene på Stortinget. Den dreier seg rett nok om perioden 1815–37, men har flere interessante perspektiver som har vært nyttige i arbeidet med denne artikkelen.²

1. Nielsen 1915, Jæger 1915, Bergsgård 1943–46.

2. Hommerstad 2012.

Gunnar Bolstad tar i sin masteroppgave fra 2010 for seg politisk kulturdannelse i Øvre Telemark i årene omkring 1814,³ men ellers er det fint lite å finne av større fremstillinger om 1814 og årene omkring i Bratsberg amt. På den andre siden er det ganske rikelig med lokalhistorisk materiale i form av bygdebøker, lokalhistoriske årbøker og lignende i Telemark. Kvaliteten på den lokalhistoriske litteraturen er naturligvis varierende, men denne litteraturen har likefult vært et viktig grunnlag for denne artikkelen og da særlig i jakten på opplysninger om valgmennene i amtet.

Med hensyn til kilder fra 1814 er det lett å ønske at situasjonen var bedre. Særlig gjelder det kilder til lokale prosesser og holdninger, ikke minst når det gjelder valgmennene fra bondestanden. Adressene og fullmaktene (heretter adressene) ved valgene våren 1814 er naturligvis en sentral kilde til valgene.⁴ I arbeidet med artikkelen har jeg dessuten tatt for meg utligningen av sølvskatten i 1816, folketellingen 1801, kirkebøker og noen grad annet arkivmateriale.⁵

Valgene i Bratsberg amt

Etter stormannsmøtet på Eidsvoll i februar 1814 lyste Kristian Fredrik ut valg til en riksforsamling. Hver menighet valgte to valgmenn, som skulle delta på et felles møte i amtet. Ladestedene i amtet deltok i valget sammen med landdistriktene som omgav dem, mens byene Skien, Porsgrunn og Kragerø valgte egne representanter direkte til riksforsamlingen. Minst en av valgmennene fra hver menighet på bygdene skulle være fra bondestanden, og når man kom til amtsmøtet, skulle en av de tre representantene til riksforsamlingen være fra bondestanden.

3. Bolstad 2010.

4. Olafsen og Birch-Reichenwald 1914.

5. Jeg vil takke Sonja Serina Finstad Johansson ved statsarkivet i Kongsberg, og medforfatter i denne boka, Herleik Baklid, som har gått igjennom kildemateriale fra amts- og lokaladministrasjonen i Bratsberg amt ved statsarkivet i Kongsberg og gjort relevante kilder tilgjengelig for meg. Videre undersøkelser i arkiver kan trolig gi flere interessante funn.

Bededagene i Bratsberg amt ble i hovedsak avholdt fredagene 4. og 18. mars.⁶ På grunn av kommunikasjonene ble valgene avholdt tidligere i de nedre delene av amtet enn i de øvre, der det tok lengre tid før instruksene nådde frem. Den 8. mars noterte prosten i Øvre Telemark i korrespondanseprotokollen at han hadde mottatt brev «med Friskyds» fra biskopen angående avholdelse av bededagen. Med sendingen lå også brev til sogneprestene.⁷

Valgene lokalt ble bestyrt av prestene, men ved siden av de geistlige kanalene ble de relevante skrivene, blant dem Kristian Fredriks brev til biskopene, også formidlet gjennom det sivile embetsverket. Løvenskiold sendte i alt syv dokument til fogd Florentz i Øvre Telemark 28. februar. Med ett unntak var alle skrivene «bestemte til Offentliggjørelse, som bedes iagttages», skrev Løvenskiold i følgebrevet.⁸ Samtidig må han ha sendt dokumentene til fogden Plesner i Nedre Telemark, som bekreftet å ha mottatt sendingen samme dag. Ved siden av skrivene Løvenskiold sendte Florentz, la han til Plesner også med Kieltraktaten av 14. januar.⁹

Av fullmakter og adresser som ble sendt fra menighetene, og innføringer i kirkebøker, går det frem at bededagen, edsavleggelsen og valgene normalt fulgte det mønsteret som instruksene hadde lagt opp til. Et kort referat er ført i kirkeboken fra Seljord 18. mars, og det kan tjene som eksempel:

6. Olafsen og Birch-Reichenwald 1914: 94–115. Senere referanser til adressene i artikkelen er hentet herfra. Bamble, Drangedal, Eidanger, Heddal, Holla, Solum, Bø og Sauherad holdt valg fredag 4. mars. Denne dagen var det også valg i Sannidal. Sannidal var anneks til Kragerø, og valget skjedde i Kragerø kirke, der byen samme dag også valgte en egen representant til riksforsamlingen. (Finstad 1966: 13.) I Gjerpen ser valget ut til å være avholdt fredag 11. mars. I de øvre delene av amtet ble det mange steder holdt valg fredag 18. mars: Hjartdal, Kviteseid, Mo, Nissedal, Seljord, Tinn og Vinje. Adressen fra Moland (Fyresdal) er ikke datert, men det er sannsynlig at man også her avholdt valget 18. mars. Det siste valget ble holdt i Lårdal søndag 20. mars. Her «vikarierte», uvisst av hvilken grunn, presten Hiorthøy fra Mo for sognepresten i Lårdal, Andreas Undahl Jersin på valgdagen. To dager tidligere hadde han hatt ansvar for valget i sitt eget prestegjeld.
7. SAK. Øvre Telemark prosti – Korrespondanse, protokoller 1, 1723–1826.
8. SAK. Øvre Telemark fogderi, Ea – Innkomne saker, eske 2. Unntaket var Frederik VI bekjentgjøring av 5. februar om at danske embetsmenn som ikke ønsket å bli i Norge måtte vende tilbake.
9. Plesner bekreftet å ha mottatt også traktaten, som ikke er nevnt i brevet til Florentz. Bratsberg len og amt. Ha – Journalsaker etter j.nr., eske 309 (1814).

Afholden af Hans Kongelige Høyhed Prinds Christian Frederik, Norges Regent, anordnet Bededag – paa hvilken alle Huusfædre med deres voxne Sønner vare forsamledt i Herrens Tempel for under Bøn til Gud at aflægge den høytidelige Eed – at vilde med Liv og Blod forsvare Norges Frihed og Selvstændighed – blev da prædiket over den befalede Text Sl: 62. 8–9 – og blev aflæst kong Frederik den 6t. aabne Brev angd: Norges Afstaaelse til Sverrig utstædt 18d. Januarii 1814 – ditto Prinds Christian Frederiks aabne Brev af 19d. Febr: angd. Rigets nærværende Stilling og tilkommende Regjeringsforfatning – Saa og Prinds Regentens Kundgiørelse (...).

Lengre innføringer i kirkebøkene finner vi bare unntaksvis, men det finnes korte notater flere steder. I Hjartdal skrev sognepresten Lind for eksempel: «I Hierdahls Kirke Søndagen d. 18de Martz blev holdt en befaled Takkefest for Landets Frelse fra fiendtlighederne hidindtil, samt Bøn-fest imod fremdeles fiendtlig Wold m. m. Hvor da Tillige Folket blev taget i Eed på at vilde forsvare Norges Rige etc.».¹⁰

Kildene vi har fra Bratsberg sier, med noen få unntak, lite om hvordan edsavleggelsen og valgene foregikk ut over at begge deler ble avholdt i kirken i forbindelse med bededagen. I instruksen fra Kristian Fredrik stod det at «Folket» skulle oppfordres til å avlegge eden. Hvordan dette ble tolket lokalt, kunne nok variere, men trolig hadde det en viss sammenheng med hvem som møtte i kirken på bededagen.

Tabell 1: Valgmenn fra Telemark våren 1814

Prestegjeld	Namn	Levetid	Yrke / stilling og merknader
Gjerpén	Severin Løvenskiold	1777–1856	Fungerende amtmann, eier av Fossum Jernverk. Eidsvollsmann, Norsk statsminister i Stockholm 1828–41 og stattholder i Norge 1841–56.
Gjerpén	Peder Christensen [Lime]	1753–1839	Lenmann og bonde
Eidanger	Peder [Smith] Blehr	1881—	Kjøpmann (Brevik)
Eidanger	Jacob Simonssen Sillien	1768–1850	Bonde.
Bamble	Just Wright Bamble,	1771–1824	Kjøpmann (Langseund)
Bamble	Halvor Henriksen Moe	1755–1831	Bonde
Sannidal	Tomas Jensen Tonestøl	1778–1855	Bonde
Sannidal	Isak Abrahamsen Holt	1776–1855	Bonde
Drangedal	Knud Thygesen Naas	1760–1840	Bonde
Drangedal	Claus Jørgensen Bustrak	1750—	Bonde
Solum	Jonas Wessel	1766–1851	Sørenskriver
Solum	Jon Jensen Aanerød [Vebakken]	1744—	Bonde

10. ADKT. Ministerialbok for Seljord 1801–1814 og Hjartdal 1801–1814. [Tilgang 8. september 2013].

Holla	[Christopher] Ludvig Poppe	1764–1830	Forvalter, Ulefoss jernverk.
Holla	Steen [Andersen] Tufte	1769–1855	Bonde
Bø	Ole Halvorsen Folkestad	1778–1864	Bonde
Bø	Svennung Andersen Werpe	1749–1823	Bonde
Sauherad	Ambros Torsson	1782–1842	Lensmann og bonde
Sauherad	Halvor Olsson Akkerhaugen	1767–1835	Bonde
Heddal	Johannes Crøger	1753–1830	Sogneprest
Heddal	Christen Hansen Landsverk	1747—	Bonde
Tinn	Elias Heltberg	1769–1840	Sogneprest
Tinn	Hans Anfinsen Bernaas	1781–1869	Lensmann og bonde
Hjartdal	Johannes Henric Lind	1770–1819	Sogneprest
Hjartdal	Gullik Olsen Bolkesjø	1777–1859	Bonde. Stortingsmann 1827, 1833, 1839
Seljord	Eiler Rosenvinge Kaurin	1771–1845	Prost i Øvre Telemark
Seljord	Svend Halvorsen Udgaarden	1758–1841	Bonde
Kviteseid	Peder Jørgen Cloumann	1747–1817	Tidl. fogd. I Øvre Telemark, Eidsvollmann
Kviteseid	Hølje Zachariasen Gjervold	1780–1842	Bonde
Nissedal	Carl Friderik Musæus	1778–1839	Sogneprest
Nissedal	Rasmus Nilsen [Bakka]	1778–1856	Lensmann og bonde
Moland	Gunder Bondal	1772–1842	Bonde
Moland	Gjermund Gundersen Weum	1762–1840	Bonde
Mo	Hugo Laurent Hiorthøy	1778–1849	Sogneprest
Mo	Ole Rasmus[sen] Mandt	1760–1819	Lensmann og bonde.
Lårdal	Herman Åsmundson [Tveito]	1762–1832	Lensmann og bonde.
Lårdal	Talleiv Olsson Huvestad	1761–1847	Bonde. Eidsvollmann. Stortingsmann 1818.
Vinje	Aslak Halvorsen Kostvedt	1776—	Bonde
Vinje	Ole Olsen Groven [Mandt]	1783–1835	Bonde

Kommentar. Opplysninger om valgmennene bygger på adressene og fullmaktene, folketellingen 1801 og lokalhistoriske fremstillinger. Takk også til brukere av Digitalarkivet for tips. Navn på valgmennene fra Moland (Fyresdal) og Sauherad går ikke frem av de trykte adressene og fullmaktene, men er identifisert på grunnlag av underskrifter på adressen fra amtet.

I flere av adressene er det bare referert til menigheten, uten nærmere spesifisering av hvem den besto av, men en del steder finner vi også utfyllende opplysninger. Mye tyder på at husfedrene har hatt en spesiell rolle. Biskop Bech i Akershus hadde i et brev 20. februar skrevet at det var husfedrene som skulle sammenkalles til bededagen.¹¹ Brevet finner vi også i arkivet til Nedre Telemark og Bamle prosti, som lå under Bechs

11. Jæger 1915: 374.

myndighet.¹² I de øvre delene av amtet, som lå under biskop Christian Sørensen i Kristiansand, fikk trolig prosten en tilsvarende beskjed. I referatet av brevet prosten mottok 8. mars fra biskopen, noterte han i korrespondanseprotokollen at «alle Huusfædre» skulle samles på bededagen og avlegge selvstendighetseden.¹³ Går vi til kildene fra bededagen, viser også flere til husfedrene. For eksempel står det i kirkeboken fra Tinn at «samtlige Husfædre» og sognepresten avla eden.¹⁴ I kirkeboken fra Seljord heter det at forsamlingen besto av «alle Huusfædre med deres voxne Søner», og i adressen fra Drangedal heter det at de hjemneværende «Husfedre» var samlet og avla eden. Likevel var det trolig også lokale variasjoner. I kirkeboken fra Hjartdal heter det at «Folket» avla eden, og det samme står det i adressen fra Bø. I adressen fra Nissedal leser vi at «samtlige Indvaanere» møtte i kirken, men at alle menn over 25 år avla eden, mens det i klokkerboken for Bamble heter at eden ble avlagt av den «tilstedeværende Almue».¹⁵

Instruksen fra Kristian Fredrik bestemte hvem som var valgbar, men den var uklar med hensyn til hvem som hadde stemmerett ved selve valget. Normalt ble trolig stemmerett knyttet til reglene for valgbarhet, men også her var det tolkningsrom. I adressene fra Bratsberg heter det gjerne at det er menigheten som har foretatt «Valg af» de to utsendingene, eller lignende. I adressene fra Heddal og Tinn står det at valgene er foretatt av «samtlige Huusfædre». I begge disse adressene, samt i Eidanger, heter det også at valget er enstemmig. I adressen fra Solum leser vi at valget har skjedd «paa foreskreven Maade», mens det i adressen fra Hjartdal heter at valget er foretatt av prestegjeldets «samtlige Almue». I Nissedal skrev presten i kirkeboken at «2 Repræsentanter for Præstegjeldet valgtes til at møde paa Amtsforsamlingen paa Fossum», uten nærmere forklaring.¹⁶

Noen steder skjedde valget mer ved utpeking eller drøfting enn ved reelle valg. I Sannidal skjedde valget i Kragerø kirke 4. mars, samme dag som byen valgte sin representant. Her foreslo presten Christian Frederik

12. SAK Nedre Telemark og Bamble prosti, Ea – korrespondanse, brev og dokumenter, eske nr. 2 – 1812–1829. I et konsept fra Bech om edsavleggelsen sendt 1. mars refereres det også til husfedrene. Her finner vi dessuten brevet Bech sendte 3. februar med sterkt preg av «agitasjon for sjølvstendesaka». Bergsgård 1943–46: 5–6.

13. SAK. Øvre Telemark prosti – Korrespondanse, protokoller 1, 1723–1826.

14. ADKT. Ministerialbok for Tinn. 1810–1814. [Tilgang 8. september].

15. ADKT. Klokkebok for Bamble 1808–1814. [Tilgang 8. september].

16. ADKT. Ministerialbok for Nissedal 1811–1814. [Tilgang 1. oktober 2013].

Drejer «de tvende meget sædelige og oplyste Bønder» Thomas Jensen Tonestøl og Isak Abrahamsen Holt som representanter for menigheten, og forslaget ble vedtatt enstemmig.¹⁷

Av særlig interesse er valget i Holla. Fra dette prestegjeldet eksisterer det en «Valg Liste» som er datert 4. mars 1814.¹⁸ I denne listen finner vi navn på person og gårdstilhørighet etter matrikkelen til alle som stemte. Men listen viser også hvem som stemte på hvem, og derfor kan vi langt på vei se hvordan valget foregikk.

Listen viser at hver person avga to stemmer, en på en person «I Bondestanden» og en på en person «Uden Bondestanden». Ut fra variasjonen av navn på listen ser valgene ut til å ha skjedd slik at velgerne har gjort kjent navnet på den man foretrakk som valgmann. I og med at listen eksisterer, må valget ha skjedd i offentlighet, eller foran noen få vitner, slik vi kjenner til at det foregikk i Gausdal i Oppland.¹⁹ Ut fra listen ser oppslutningen om valget ut til å ha vært svært stor. Å være stemmeberettiget ble knyttet opp til å eie eller drive gårdsbruk, og i listen er det registrert 94 uavgitte stemmer, fordelt på 65 oppførte gårder. Kun 12 gårder/personer er registrert som fraværende i listen.²⁰ En merkverdighet er at stemmeretten ser ut til å ha blitt tolket slik at enkelte personer stemte flere ganger. En av disse var Ludvig Poppe, som ble valgmann. Han er registrert med stemmegiving tre steder i listen.²¹

De to valgmennene pekte seg klart ut ved valget. Blant bøndene vant Steen Tufte med 54 stemmer, og han ble valgt med god margin til neste mann, Nils Arnesen med 16 stemmer. Valget «Uden Bondestanden» vant Ludvig Poppe enda mer suverent med 68 stemmer, mens Niels Aall fikk nest flest med 11. Niels Aall ser ut fra listen selv ut til å ha vært til stede, selv om dette må anses som usikkert, da andre kilder viser at han omkring denne tiden oppholdt seg i Christiania. Han er uansett oppført

17. Finstad 1966: 14.

18. «Valg Liste over Holdensogns tvende Deputerede til Rigsdagen i Eidsvold». Datert 4. mars 1814. SAK. Prestearkiver Holla – Valg, manntall, pakkesaker 1 1814–1885. Listen er også omtalt i Jæger 1915.

19. Jæger 1915: 375.

20. En fullstendig gjennomgang av navn på de som stemte, sett opp mot gårdsbruk samt eiere og brukere i prestegjeldet kan si mer om i oppmøte og hvordan stemmeretten ble tolket, men jeg har ikke hatt anledning til å gjøre en slik undersøkelse.

21. Jæger 1915: 375. Poppe stemte for øvrig på de samme personene hver gang. Jæger mener også Tufte stemte flere ganger. Det kan stemme, men her er listen litt uklar. Tuftes navn er stavet ulikt flere steder i listen.

1814
 Valg Liste over Holdensogns treen
 de Sepiterede til Rigsdagen i Eldsvold
 efter Præsident, Regerens Ordre forfattet i di
 Holden Kirke 4de Marti 1814.

Valgende.		Valgte.	
Matricul N ^o		I. Bordestanden.	uden Bordestanden
1.	Holden - Aron Enevold K. H. H. H. Tomasken Ege - Jon Kvale		Rasmussen Nils Hall
2.	Sundaa - Halvor Sundaa - Nils Arnesen (angjeldt)		Tomasken Ege
3.	Ege - Tomhoff - Halvor Sundaa		Rasmussen Nils Hall
4.	Skatvel - Sten Olsen - Arve Nilsen Kvale		Tomasken Ege
	Anderi Mellet - Sten Tuffe		Tomasken Ege
6.	Wibeke - Tomas - Jon Kvale		Tomasken Ege
	Anderi Torstjen - Peer Tuffe		Do
	Sten Eudagen - Nils Arnesen		Do
7.	Wibeke - Hans Amundsen - Sten Tuffe		Do
	Gunde Eudagen - Anderi Torstjen Wibeke		Do
8.	Tuffe - Sten Eudagen - Nils Arnesen		Rasmussen Hall
9.	Lise - Sten Torstjen - Jon Kvale		Tomasken Ege
10.	Tuch - Ole Eudagen - Sten Tuffe		Do
	Halvor Olsen - Otto		Do
11.	Fahn - Halvor Halvorson - Do		Do
	Gunde Eudagen - Do		Do
12.	Fahn - Halvor Eudagen - Do		Do
	Ole Torstjen - Do		Do
13.	Naulos - Tollef Knudsen - Rasmussen		Tomasken Ege
	Ole Olsen - Sten Tuffe		Tomasken Ege
14.	Naulos - Johannes Nilsen - Do		Do
	Hans Amundsen - Do		Nils Hall Rasmussen
15.	Daxaa - Torstjen Halvorson - Do		Do
	Halvor Torstjen - Do		Do

«Valg Liste over Holden sogns tvende Deputerede til Rigsdagen i Eidsvold», datert Holden kirke 4. mars 1814. Listen viser ikke bare hvem som stemte ved valget i Holden, men også hvem de stemte på. Ikke særlig demokratisk etter dagens standard, men listen er en unik kilde til valgene våren 1814.

i listen med å ha stemt på Nils Arnesen og presten Bremer. Aall var den eneste som stemte på Bremer, som for øvrig ikke avla stemme. Hvordan Aall tok nederlaget – om han oppfattet det som det – er ikke godt å si, men at han fikk såpass lav oppslutning er interessant. Ingen av kandidatene stemte på seg selv. Av dem som fikk flest stemmer, stemte Poppe på Jon Hvale og Aall, mens Tufte stemte på Arnesen og Poppe og Arnesen på Tufte og Aall. Tufte ser ut til å ha hatt stor oppslutning blant bøndene, mens de få kondisjonerte velgerne ser ut til å ha unngått å stemme på Tufte. Som vi skal komme tilbake til senere, hadde Tufte tidligere markert seg som haugianer og ligget i konflikt med presten Bremer (se s. 151).

Fra andre steder i landet vet vi også at noen ganger var det de som underskrev fullmakten, som også valgte valgmennene.²² Det ser imidlertid ikke ut til at dette var vanlig i Bratsberg, selv om vi ikke kan utelukke at det skjedde. I adressen fra Mo står det for eksempel at «vi», altså de som underskrev, har utvalgt valgmennene «i Forening med hele Præstegjeldets Almue».²³ Hva det innebærer, er vanskelig å tolke.

De aller fleste adressene er undertegnet samme dag som valgene, men i et par tilfeller er de undertegnet andre dager. Dette gjelder adressen fra Bø, som er undertegnet 15. mars, og adressen fra Sannidal, som er undertegnet 20. mars. Begge steder skjedde valget 4. mars. Det blir ofte hevdet at adressene var skrevet av presten før valgene i kirkene,²⁴ men i disse tilfellene kan dateringen tyde på at de er skrevet i ettertid, uten at det ser ut til å ha medført at de skiller seg særlig ut av den grunn.

Presten, de tilstedeværende øvrighetspersoner og embetsmenn samt 12 av menighetens «agtværdigste Mænd» skulle etter valgene underskrive

22. Jæger 1915: 374.

23. En tilsvarende formulering finner vi i adressen fra Lårdal. Presten Hiorthøy styrte valget begge steder.

24. «1814 – våre første nasjonale valg». Arkivverket. Riksarkivet og statsarkivene. <http://www.arkivverket.no/arkivverket/Tema/1814/1814-vaare-foerste-nasjonale-valg> [Tilgang 06.12.2013]

en bekreftelse på at eden var avlagt, samt en adresse til regenten og fullmakt til de to valgmennene.²⁵ I alt skrev 256 personer i Bratsberg amt under adressene fra sine prestegjeld. De fleste ser ut til å ha skrevet under selv, men vi kan ikke utelukke at presten (eller andre) kan ha skrevet under for enkelte. Kun ved to personer i Bratsberg amt står det oppført at underskriften er med påholden penn.²⁶

Bededagen og spørsmålet om deltakelse nedenfra?

Halvdan Koht skrev ved 100-årsjubileet til Grunnloven i 1914 at selvstendighetseden i praksis var en folkeavstemning om selvstendighet: «Folket ble spurt om det vilde være selvstendig. Og folket svarte ja», skriver Koht.²⁷ Koht var naturligvis oppmerksom på at initiativet kom ovenfra, men han er kanskje den som i størst grad har tillagt folket en aktiv rolle i denne sammenhengen. Spørsmålet om selvstendighetsedens betydning har ellers vært omdiskutert. I motsetning til Koht legger andre mer vekt på at eden kom overrumpende og ikke ga folk noe valg, men innebar at folket ble bundet til selvstendighetslinjen.²⁸ I et større perspektiv handler dette om i hvilken grad folket var aktive deltakere som kunne øve innflytelse på begivenhetene, eller om de var passive, men nødvendige «statiser» som kun responderte på øvrighetens initiativ. Bøndene ble utvilsomt mobilisert i 1814 i en prosess som var initiert «ovenfra», men foregikk det også en form for aktiv deltakelse og mobilisering «nedenfra»?²⁹

Gjennomgangen av fremmøte ved bededagen, edsavleggelsen og valgene i Bratsberg vitner om variasjoner og lokale tolkninger. Det fremgår likevel tydelig at selve strukturen for bededagen fulgte instruksene fra Kristian Fredrik. Brevene og kunngjøringene ble lest opp, selvstendighetseden avlagt, og det ble valgt to valgmenn. Valgmennene tilfredstilte de kravene som var gitt i instruksene, og det ble valgt minst en bonde fra hvert prestegjeld. De som i praksis styrte dette, var prestene.

25. Adressen og fullmakten ser normalt ut til å ha blitt ført i samme dokument.

26. AD. Adresser og fullmakter. Underskriverne faller utenfor temaet for denne artikkelen, men er en interessant gruppe som må regnes som noe mer aktive enn andre bønder i 1814. Se Pryser 2011.

27. Koht 1983 [1914].

28. For en gjennomgang av den historiografiske debatten, se Gullberg 1986.

29. Om mobilisering, se Hommerstad 2012: 32–41

Med hensyn til hvem som møtte frem i kirken og deltok ved edsavleggelse og valg, så synes variasjonen å ha vært ganske stor. Husfedrene ser ut til å ha hatt en sentral rolle flere steder, mens andre steder var større deler av befolkningen involvert. Felles er at den lokale øvrigheten, det vil si presten som hadde ansvar for gjennomføringen, la premissene for hvem som ble kalt inn på bededagen.

Hvordan selve valgene foregikk, vet vi ganske lite om, og praksis ser også her ut til å ha variert. Her skiller Holla seg ut med et godt kildemateriale som viser at det her foregikk et reelt valg, og også andre steder må vi anta det foregikk valg. Men ingen av adressene fra bygdene i Bratsberg forteller at det foregikk valg ved «fleste Stemmer» eller lignende, slik vi kjenner fra andre steder. Noen steder skjedde imidlertid valgene ved enstemmighet eller former for konsensus, mens andre steder igjen skjedde valget ved «utpeking». I slike tilfeller spilte trolig presten en særlig sentral rolle.

Totalinntrykket er at bøndenes rolle ofte var begrenset til at de ga sin tilslutning til prosesser som var styrt «ovenfra». Som gruppe var bøndene svært viktige som legitimeringsgrunnlag for prosessene våren 1814, men lite tyder på at denne posisjonen generelt ble utnyttet i en mobiliseringsprosess drevet «nedenfra», for eksempel ved å velge bestemte personer. Valget i Holla viser imidlertid at bøndene her valgte en av sine egne, Steen Tufte, som ikke synes å være foretrukket av de kondisjonerte som var til stede. Likevel var dette, som muligens kan tolkes som en form for mobilisering, sannsynligvis et unntak. Med korte frister, manglende erfaring fra deltakelse i politiske prosesser, en prosess som var styrt «ovenfra» og generelt liten mulighet til å etablere alternativ, var det i praksis et svært lite rom for bøndene til aktiv mobilisering. Det utelukker likevel ikke at valgforsamlingene og bøndene kan ha hatt et visst handlingsrom, og generelt må vi anta at valgmennene ble sett på som personer som nøt allmenn tillit hos bøndene i lokalsamfunnet. Men trolig var det også slik at valgmennene gjerne nøt en viss tillit hos presten og eventuelt andre øvrighetspersoner som var til stede.

De kondisjonerte valgmennene

Om lag 1/3 av valgmennene som møtte ved amtsmøtet på Fossum, hadde bakgrunn som embetsmenn eller fra borgerlige næringer. Personer

som hørte til disse gruppene, hadde ulike roller i samfunnet, men deres sosiale status er på mange vis sammenlignbar. De levde i stor grad innenfor en felles kultur, og de var også ofte knyttet sammen gjennom familienettverk. Derfor er de her samlet under begrepet «de kondisjonerte».³⁰ To av de tre representantene som man valgte til riksforsamlingen, hørte til denne gruppen, Severin Løvenskiold og Peder Jørgen Cloumann. Den tredje representanten, Talleiv Olsson Huvestad, var bonde, slik reglene for valget foreskrev.

Det er et interessant trekk ved gruppen av kondisjonerte valgmenn som møtte på Fossum, at de øvre og de nedre delene av amtet valgte representanter med noe ulik bakgrunn.³¹

Tabell 2: Valgmennens bakgrunn

	Bønder	Embetsmenn	Valgmenn med bakgrunn i borgerlige næringer	Sum
Nedre Telemark	9	2	3	14
Øvre Telemark	17	7		24
Sum	26	9	3	38

Mens de øvre delene av amtet valgte relativt mange embetsmenn, var det relativt få som ble valgt fra de nedre. Med ett unntak valgte de øvre delene av amtet geistlige embetsmenn. På den andre siden var begge embetsmennene som ble valgt fra de nedre delene, sivile embetsmenn (fungerende amtmann Løvenskiold og sorenskriver Wessel).

Ved siden av de to embetsmennene valgte imidlertid de nedre delene av amtet tre kondisjonerte valgmenn med bakgrunn i borgerlige næringer. Det var den før nevnte forvalteren ved Ulefoss jernverk, Ludvig Poppe, samt kjøpmennene Peder Blehr og Just Wright fra Brevik og Langesund (valgt fra Eidanger og Bamble). Disse to skilte seg – sammen med Severin Løvenskiold – klart ut økonomisk blant valgmennene som møtte på Fossum. Ved utligningen av sølvskatten i 1816 skulle Løven-

30. Dyrvik 2011: 149. Dyrvik inkluderer også adelen i denne gruppen, men adelen er i vår sammenheng lite relevant.

31. Jeg har her fulgt Gunnar Bolstads inndeling av Bratsberg amt i øvre og nedre bygder. De nedre bygdene er da Gjerpen, Drangedal, Bamble, Eidanger, Sannidal, Solum og Holla, og de øvre bygdene Heddal, Sauherad, Bø, Kviteseid, Seljord, Tinn, Hjartdal, Mo, Lårdal, Vinje, Fyresdal (Moland) og Nissedal. Bolstad 2010: 104–105.

skiold betale 5100 spesidaler, Blehr 1900 og Wright 1700.³² De to neste på listen var embetsmennene Wessel og Cloumann, som skulle betale henholdsvis 145 og 100 spesidaler.³³

Blant de kondisjonerte valgmennene stod Løvenskiold i en spesiell stilling. Han var fungerende amtmann, etter at han i 1813 hadde bedt seg fritatt for stillingen, men han hadde også sterk tilknytning til det sørøstlandske handelspatrisiatet som eier av Fossum jernverk og familiær tilknytning til handelsborgerskapet i området (blant annet fetter av brødrene Niels og Jacob Aall).³⁴ Om vi derfor tar med Løvenskiold, hadde fire av fem kondisjonerte valgmenn i de nedre delene av amtet tilknytning til de borgerlige næringene.

Øystein Rian skriver i sin bok om Bratsberg på 1600-tallet om «den store kontrasten mellom de nedre kystdistriktene og de øvre bygdene opp mot fjellheimen». De to delene av amtet stod rett nok mye i kontakt med hverandre og delte et «skjebnefellesskap», men var likevel «helt ulike distrikter».³⁵ Denne forskjellen gjenspeilte seg i den politiske kulturen ved valgene av kondisjonerte valgmenn i 1814. I de nedre delene stod borgerlige næringer sterkt omkring byer, ladesteder og verksindustri, og her ble det valgt flere valgmenn med bakgrunn i borgerlige næringer. Fra de øvre delene av amtet ble det på den andre siden kun valgt embetsmenn fra kondisjonerte samfunnslag. Her representerte prestene i stor grad det som fantes av elitekultur og øvrighet i det som i hovedsak var et bondesamfunn.

Innslaget av personer med borgerlig bakgrunn ser imidlertid ikke ut til å ha hatt noen følger for valget av representanter til riksforsamlingen på Fossum. Løvenskiold var på mange måter et naturlig valg i og med stillingen som amtmann, verkseier og innsatsen for å skaffe forsyninger under krigsårene (se Agøys artikkel). Den andre representanten, Peder Jørgen Cloumann, hadde gått av fra stillingen som fogd i Øvre Telemark i 1811. Cloumann var bosatt i Kviteseid, og gjennom sitt lange virke

32. AD (Sølvskatten 1816). <http://arkivverket.no/arkivverket/Digitalarkivet/Om-Digitalarkivet/Om-kjeldene/Soelvs-katten-1816>. [Tilgang august 2013].

33. Til sammenligning ble valgmannprestene utlignet for mellom 16 og 25 spesidaler, et nivå som ikke skilte seg særlig fra bondevalgmennene. Forvalter Poppe måtte ut med 50 spesidaler. Prestene Hiorthøy og Musæus hadde flyttet fra amtet i 1816, og disse har vi derfor ikke tall på.

34. *Norsk biografisk leksikon*. Severin Løvenskiold. <http://nbl.snl.no/> [Tilgang 29. august 2013].

35. Rian 1997: 467. Rian 2004: 40.

Peder Jørgen Cloumann (1747–1817) var fogd i Øvre Telemark fra 1772 til 1811. Cloumann synes å ha vært en populær fogd som arbeidet for opplysning og bondenes interesser, blant annet i forbindelse med konflikten med trelasthandlerne i Arendal på 1780-tallet. Våren 1814 fikk han tillit flere ganger, han ble valgmann fra Kviteseid og ble på amtsforsamlingen på Fossum valgt til en av Bratsberg amt sine tre representanter til riksforsamlingen.

som fogd fra 1772 til 1811 var han kjent for å være bondevennlig og å engasjere seg i lokale saker som veier og jordbruk. Han bidro også til å stifte leseselskap i Kviteseid. Særlig aktiv var han i yngre år. Cloumann må ha hatt et betydelig nettverk, blant annet som lensmennesenes overordnede. Ettertiden har gitt ham gode skussmål, men han skal ha vært noe formelt anlagt og fikk tilnavnet «Hr. Stivben». I 1783 fikk han rangtitte-len justisråd, og i 1809 ble han utnevnt til Ridder av Dannebrog.³⁶ Bonderepresentanten Huvestad kommer vi tilbake til senere.

Muligens aner vi en tilknytning til de borgerlige næringene i amtet, foruten Løvenskiolds innflytelse, når hele amts-delegasjonen fra Bratsberg sluttet opp om det unionspartiet på Eidsvoll, men på den andre siden valgte byrepresentantene fra Porsgrunn og Kragerø, den ene med kjøpmannsbakgrunn og den andre embetsmann, å slutte seg til selvstendighetspartiet. Bildet er altså ikke entydig.

36. Olsnes 1987: 619–626. Sætra 1980.

Aldersfordeling

De fleste valgmennene var født på 1760- og 1770-tallet og var altså fra midt i 30-årene til midten av 50-årene i 1814. Alle som møtte, var over 25 år, og seks var over 60 år. At middelaldrende menn dominerte forsamlingen, kan nok ses i lys av at det kunne være en lang og strabasøs reise til Fossum.

Tabell 3: Aldersfordeling valgmennene

	Bønder	Embetsmenn/«borgere»	Sum
Født 1740–1749	2	1	3
Født 1750–1759	4	1	5
Født 1760–1769	8	3	11
Født 1770–1779	8	6	14
Født 1780–1789	4	1	5
Sum	26	12	38

I tabell 3 er det skilt mellom bondevalgmennene og kondisjonerte valgmenn. Det er en tendens til noe større aldersspredning i den første gruppen i forhold til den siste, og halvparten av de kondisjonerte valgmennene var født på 1770-tallet. Men ellers er det vanskelig å peke på forskjeller i alderssammensetningen mellom de to gruppene.

Bondevalgmennene

Det møtte 26 bønder på valgmannmøtet på Fossum, og de utgjorde i overkant av to tredjedeler av forsamlingen.

Av de 19 prestegjeldene i amtet valgte syv to bønder som valgmenn, mens de 12 andre valgte en bonde og en kondisjonert valgmann. På kartet (se s. 50) ser vi at de syv prestegjeldene som valgte to bønder, ligger i de vestre og midtre delene av amtet.³⁷ Med unntak av Sannidal lå ingen av dem i nærheten av byer eller ladesteder, mens de sørøstre delene av amtet er fraværende på denne listen.

Vi kan ikke utelukke at vervet som valgmann, særlig blant bøndene, kan ha blitt sett på som en plikt som ikke nødvendigvis var attraktiv.

37. De syv prestegjeldene var Bø, Sauherad, Sannidal, Drangedal, Vinje, Lårdal og Moland.

Hverdagen for bøndene var både hektisk og strabasios, og som nevnt ovenfor kunne reisen være lang. Mange steder i amtet foregikk også valgene 18. mars, og amtsmøtet foregikk bare fem dager senere, noe som ikke ga mye tid til å områ seg. Høytideligheten og stemningen omkring valgene som kildene beretter om, skulle imidlertid tilsi at ikke hvem som helst ble valgt. Jeg mener derfor det er rimelig å anta at valgene våren 1814 er et uttrykk for at bondevalgmennene nøt tillit i sine lokalsamfunn, men også gjerne fra øvrighetspersoner. For å forklare denne tilliten må vi se på den økonomiske, sosiale og kulturelle «kapitalen» bondevalgmennene representerte.

Bondevalgmennene økonomiske status

For å undersøke bondevalgmennenes økonomiske stilling i sine lokalsamfunn har jeg tatt utgangspunkt i utligningen av sølvskatten i 1816. Sølvskatten var en ekstraskatt som skulle utlignes på alle landets formuer til et grunnfond for Norges bank. I 1816 vedtok Stortinget at tvungen inndrivning av sølvskatten skulle iverksettes om man ikke fikk på plass det nødvendige innskuddet ved frivillige innskudd.³⁸ Det endte med tvungen inndrivning.

Stortinget hadde bestemt hvor mye som skulle utlignes fra hvert amt, men innenfor amtene ble fordelingen mellom tinglagene bestemt av en egen kommisjon. Videre ble fordelingen i det enkelte tinglag bestemt av en kommisjon bestående av tre representanter fra hvert sogn. Presten bestyrte arbeidet, men hadde ikke stemmerett i kommisjonen.³⁹

Ved utligningen av sølvskatten skulle det «tages blot Hensyn til Vedkommendes Formue».⁴⁰ I og med at den ble utskrevet så nær 1814 i tid, er den en god kilde til å si noe om velstandsnivået til valgmennene. Å sammenligne sølvskatten på individnivå på tvers av ulike tinglag er imidlertid vanskelig. Siden skatten ble utlignet lokalt, varierte nivået på hvor mye den enkelte skulle betale, og prinsippene for utligningen ser også ut til å ha variert. Derfor har jeg i tabell 3 tatt hensyn til gjennomsnittet for

38. *Lov, angaaende tvunget Indskud* [1816].

39. *Lov, angaaende tvunget Indskud* [1816]: 4. Se også Norges Banks nettsted. «Forklaring til sølvskattprotokollene». <http://www.norges-bank.no/no/om/om-tidslinjen/solvskattprotokollene-digitalisert/?id=79189> [Tilgang 29. august. 2013].

40. *Lov, angaaende tvunget Indskud* [1816]: 4.

innbetalinger i det enkelte tinglaget, slik at tabellen gir et inntrykk av valgmenneenes økonomiske stilling i lokalsamfunnet.⁴¹

Tabell 4: Fordeling av bondevalgmennene etter skattenivå – Sølvs-katten 1816

Utlignet sølvs-katt i % av gjennomsnitt i tinglaget	Antall valgmenn
200 % av gjennomsnittet i tinglaget eller mer	10
150 %–200 %	7
100 %–150 %	5
50 %–100 %	2
Under 50 %	2
Samlet	26

Kommentar: Når det gjelder gjennomsnittstallet i Gjerpen, har jeg i grunnlaget for denne tabellen tatt ut av materialet Niels Aall, Severin Løvenskiold, Diderik Cappelen og Jacob Aall på Borestad. Til sammen ble disse utlignet for 18125 spd, noe som kraftig forskyver gjennomsnittet i tinglaget, som totalt skulle betale 20694 spd.

Tabellen viser at ca. 85 % av bondevalgmennene i 1814 ble utlignet for mer enn gjennomsnittet i sine tinglag. 10 personer, eller nesten 40 %, ble utlignet for mer enn det dobbelte av gjennomsnittet, flere av dem for en betydelig høyere sum. Det bør også nevnes at de to personene i gruppen 50–100 % ble utlignet like i underkant av gjennomsnittet. Kun 2 valgmenn ble utlignet for en vesentlig lavere sum.⁴²

Konklusjonen ut fra dette er neppe overraskende, men like fullt interessant. Valgmennene i 1814 i Bratsberg amt var velstående, til dels svært velstående i sine lokalsamfunn, selv om det også fantes unntak.

«Driftige» bondevalgmenn

Marthe Hommerstad skriver i sin studie av bonderepresentantene på Stortinget 1815–1837 at stortingsbøndene i hovedsak ble rekruttert fra to grupper. Den ene besto av bønder som hadde bakgrunn i lokale ombud, for eksempel lensmenn og kirkesangere, mens vi i den andre fin-

41. Tabellen bygger på opplysninger i AD (Sølvs-katten 1816). [Tilgang august 2013]

42. Den ene av disse (Gjervold) utmerket seg med annen kompetanse, mens den andre (Holt) er vanskelig å knytte konkrete opplysninger til, ut over at sognepresten Drejer i Sannidal og Kragerø hadde foreslått ham.

ner «driftige» bønder som drev ulike former for næringsvirksomhet utenom jordbruket og/eller kan betegnes som entreprenører. Som Hommerstad kommenterer, var det heller ikke uvanlig at disse gruppene overlapper.⁴³ Hommerstads studie er på nasjonalt nivå, og disse trekkene er trolig enda mer fremtredende der enn på det regionale nivået, men vi finner også mye av det samme hos bondevalgmennene i Bratsberg. Først skal vi se nærmere på noen «driftige» bønder.

Valgmannen Jon Jensen Aanerød (Vebakken) fra Solum er i folketellingen 1801 oppført som tjenestegutt på gården Aanerød. Han kjøpte imidlertid gården av husbonden Hans Hansen, og i 1810 fikk han bevilgning til å drive bygdesag på gården.⁴⁴ Halvor Olsen Akkerhaugen fra Sauherad var husmannssønn. Han tjenestegjorde som korporal, men ble tømmermerker (oppkjøper) for Cappelen på Ulefoss. Halvor skikket seg vel og kjøpte etter hvert gården Jongsås, der også plassen han kom fra lå. Senere kjøpte han flere gårder og ble svært velstående.⁴⁵ Et par av valgmennene var også involvert i drift av gjestgiveri. Steen Tufte er i folketellingen 1801 oppført som «Gaardbruger og giæstgiver»,⁴⁶ mens Gullik Olsen Bolkesjø ved siden av gården drev skysstasjon og gjestgiveri.

Noen av valgmennene utmerket seg også ved gårdsdriften. Om Svennung Andersen Werpe kan vi lese i bygdeboka for Lunde at han «var ein sjeldan arbeidsom og dugande kar, so Verpe snart blei ein mynstergard i bygda, gilde hus, ein svær hage med rikt berande frukttre og fine prydbuskur, ein høg, lang steingard kring tunet, og mangt anna gjorde han for aa gagna og pryda, kanskje og for aa skaffa husmennene sine arbeid».⁴⁷ I 1801-tellingen er det ellers registrert hele seks tjenestefolk på gården hans, men for øvrig ingen husmenn.⁴⁸

Bondevalgmenn i offentlige verv og stillinger

På lokalt nivå eksisterte det i 1814 en rekke verv og stillinger som lokale bønder ble rekruttert til. Noen av disse gikk langt tilbake i tid, for

43. Hommerstad 2012: 54.

44. Gjone 1962: 296–297 og Solumslekt.no. Jon Jensen Vebakken Aanerød. <http://solumslekt.org> [Tilgang 23.08.2013].

45. Kirkeby 1985: 518–519.

46. AD (Folketellingen 1801). <http://digitalarkivet.arkivverket.no/ft/person/pf01058309000183> [Tilgang 20.01.14]

47. Stranna 1921: 23.

48. AD (Folketellingen 1801). <http://digitalarkivet.arkivverket.no/ft/person/pf01058310002279> [Tilgang 23.08.2013].

eksempel lensmannstillingen, mens andre hadde blitt etablert på 1700-tallet. Her har jeg sett nærmere på noen av disse. Prestens medhjelper var en institusjon som ble etablert på 1600-tallet. Som navnet tilsa, skulle medhjelperne bistå presten når det gjaldt religiøse og moralske forhold i bygda. På slutten av 1700-tallet ble det etablert forlikskommisjoner. På landsbygda satt normalt presten og en bonde i kommisjonen, som var oppnevnt av amtmannen.⁴⁹ Ved skoleforordningen i 1739 og etterfølgende forordninger ble undervisningen på landsbygda organisert. Å være lærer, eller omgangsskolelærer, var ikke nødvendigvis en attraktiv stilling på begynnelsen av 1800-tallet, og kunnskapene kunne definitivt variere. Det er først godt inn på 1800-tallet læreren ble en sentral mann i byga. Likevel kan stillingen i vår sammenheng kanskje signalisere en viss interesse for boklig lærdom og posisjon i samfunnet. Lensmannsstillingen kommer jeg snart nærmere tilbake til.

Tabell 5 er en samlet oversikt over lokale verv som bondevalgmenne hadde i årene omkring 1814. Her har jeg også valgt å inkludere verv som medlem av de lokale ligningskommisjonene i 1816 og verv som valgmann fra høsten 1814 til og med 1821,⁵⁰ da det kan bidra til å gi oss et inntrykk av en persons stilling lokalsamfunnet i årene *omkring* 1814, og si noe om de beholdt tillit i lokalsamfunnet etter 1814. Det er imidlertid viktig å være oppmerksom på at disse vervene naturligvis ikke kan forklare hvorfor en person ble valgmann *i* 1814.

Med hensyn til kolonnen for «andre verv og stillinger» må det understrekes at usikkerhetsmomentet er stort.⁵¹ Denne informasjonen bygger i stor grad på bygdebøker, og det kan være ganske tilfeldig om slike funksjoner har blitt registrert i bygdebøkene. Opplysninger om funksjonstid er også ofte mangelfulle. Jeg har ført opp personer som det er sannsynlig fungerte i en slik stilling i 1814, eller hadde gjort det før dette året.

Tabell 5 viser at minst halvparten, 13 av 26 valgmenn, hadde hatt lokale verv eller stillinger (inkludert lensmenn) før de ble valgmenn våren 1814. Med unntak av de to valgmenne fra Drangedal og lensmannen fra Gjerpen, kom alle disse fra de øvre delene av amtet. Muligens kan dette tyde på at slike stillinger hadde særlig stor betydning i bygder der

49. *Norsk historisk leksikon*. Nettugave <https://lokalhistoriewiki.no/>.

50. Navnene på alle som var ligningsmenn ved sølvskatten i 1816, går frem av protokollene, med unntak av Sannidal. ADS. Jeg har brukt Bolstad sin oversikt over valgmenne til disse stortingene. Bolstad 2010: 104–105.

51. I Bratsberg var det ingen klokkere eller kirkesangere som var valgmenn.

Tabell 5: Bondevalgmenn i lokale verv og stillinger

Navn	Lensmann i 1814	Andre verv og stillinger	Ligningsmann Sølvskatten	Valgmenn 1814–1821
Halvor Henriksen Moe (Bamble)				
Thomas Jensen Tonestøl (Sannidal)				
Isak Abrahamsen Holt (Sannidal)				
Knud Thygesen Naas (Drangedal)		x		
Claus Jørgensen Bustrak (Drangedal)		x		x
Jacob Simonsen Sillien (Eidanger)			x	x
Peder Christensen [Lime] (Gjerpen)	x		x	
Jon Jensen Aanerød [Vebakken] (Solum)				
Steen [Andersen] Tuft (Holla)			x	
Ole Halvorsen Folkestad (Bø)				x
Svennung Andersen Werpe (Bø)				
Christen Hansen Landsverk (Heddal)				
Gullik Olsen Bolkesjø (Hjartdal)		x	x	x
Hølje Zachariassen Gjervold (Kviteseid)		x		
Herman Åsmundson [Tveito] (Lårdal)	x			
Talleiv Olsson Huvestad (Lårdal)		x		x
Ole Rasmus[sen] Mandt (Mo)	x	x	x	x
Rasmus Nilsen [Bakka] (Nissedal)	x	x	x	x
Svend Halvorsen Udgaarden (Seljord)				
Hans Anfjendsen Bernås (Tinn)	x	x	x	x
Aslak Halvorsen Kostvedt (Vinje)		x		
Ole Olsen Groven [Mandt] (Vinje)				x
Ambros Torsson (Sauherad)	x			x
Halvor Olsson Akkerhaugen (Sauherad)		x	x	x
Gunder Bondal (Moland)				
Gjermund Gundersen Weum (Moland)			x	
SUM 26 bondevalgmenn	6	10	9	11

Kommentar. I kolonnen «Andre verv og stillinger» har jeg tatt med personer som er registrert som prestens medhjelper (Kostvedt, Bustrak, Bolkesjø og Akkerhaugen), forlikskommissær (Naas, Bernaas, O.R. Mandt og Nilsen) og lærer (Naas, Bernaas, Gjervold, og Huvestad).

det i liten grad eksisterte noen kondisjonert samfunnsgruppe utenom enkelte embetsmenn. Tabellen viser også at litt under halvparten av valgmennene fikk ny tillit som valgmenn i de kommende årene. Umiddelbart synes ikke det som et høyt tall, og det er vanskelig å tolke hvorfor det var slik. Likevel kan vi merke oss at flere av dem som går igjen, var personer som markerte seg på flere områder (se også Baklids artikkel).

Alle personene som satt i lokale verv og stillinger, var utpekt av og hadde et nært forhold til embetsverket. Sannsynligvis må lokale øvrighetspersoner ha sett positivt på at slike bønder ble valgmenn. Autoriteten som fulgte med stillingene, kunne variere, men felles var at den kom ovenfra, fra styresmaktene og embetsverket. Samtidig bidro stillingene til å gi personene som satt i dem viktig kompetanse og i mange tilfeller en sentral posisjon i bondesamfunnet.

Lensmenn og lensmannsslekter

Lensmannsrollen innebar, som Brynjulv Gjerdåker har påpekt, en dobbelt funksjon. På den ene siden var han øvrighetens representant i tinglaget og utførte sine funksjoner som statstjenestemann, politimyndighet og skatteoppkrever. På den andre siden var han bygdesamfunnets fremste representant, «Almuens Formand». Den siste funksjonen styrket seg i løpet av 1700-tallet. Fra myndighetenes side la man vekt på å ansette lensmenn som hadde røtter i bondesamfunnet, helst bønder, og derfor ble de ofte også kalt bondelensmenn. Lokal kunnskap og kjennskap ble sett på som en klar fordel, selv om det fantes unntak fra denne regelen.⁵² Når seks lensmenn ble valgt som valgmenn i Bratsberg, underbygger det tesen om at lensmannen ble ansett som «Almuens Formand». Samtidig er det viktig å huske at lensmannen var en del av styringsapparatet. De var utpekt av amtmannen og var embetsmennenes underordnede. Derfor hadde de også tillit ovenfra.

Et fellestrekk ved lensmennene som møtte på Fossum, var at de var økonomisk velstående. Fire av de seks lensmennene i materialet ble utlignet for over dobbelt så mye i sølvskatt som gjennomsnittet i sine tinglag. De to andre ble utlignet for mer enn 50 % over gjennomsnittet.

Gjerdåker har påvist at lensmannsstillingen ofte fulgte enkelte slekter, slik at vi kan snakke om lensmannsdynastier,⁵³ og i Bratsberg kom de fleste lensmennene som møtte som valgmenn, fra lensmannsslekter. Et eksempel er Peder Christensen Lime. Han stammet fra en gammel lensmannsslekt som hadde fungert i stillingen i Gjerpen helt fra 1600-tallet. Som tilfellet var for flere av de andre, hadde han også en sønn som over-

52. Gjerdåker 2011, særlig: 10 og 52–56, 81–86.

53. Gjerdåker 2011: 99–117.

tok stillingen senere.⁵⁴ En annen som var fra gammel lensmannsslekt, var Ambros Torsson fra Sauherad. Han hadde overtatt stillingen etter sin far Tor Olson i 1808. Faren var født i Heddal, der også hans far, Olav Olsson Hovdejord, bedre kjent som «Tinnemannen», var lensmann.⁵⁵ Også Herman Åsmundson Tveito fra Lårdal kom fra lensmannsslekt. Faren hans hadde vært lensmann samme sted, og etter at han døde, giftet enken seg med den nye lensmannen. I 1801 var Herman hjelpelekmann, og han overtok stillingen da stefaren døde i 1808.⁵⁶ Når lensmennene kom fra kjente lensmannsfamilier, må det nødvendigvis ha bidradd til å styrke deres posisjon både lokalt og i forhold til øvrigheten.

Et par av lensmennene hadde også en sosial bakgrunn som ikke entydig plasserer dem i bondestanden. Stamfaren til Ole Rasmus Mandt fra Mo kom fra Holstein til Norge som underoffiser på begynnelsen av 1700-tallet. Han slo seg etter hvert ned i Vinje, der han blant annet ble lensmann. Mandt var gift med datter av en kjøpmann i Halden, som han trolig hadde truffet da han var stasjonert der. Han hadde også kunnskaper som gull- og sølvsmed, og disse fortsatte i slekta, og bidrog til velstand i familien.⁵⁷

En annen med en spesiell familiebakgrunn var lensmannen fra Nissedal, Rasmus Bakka. Faren hans, Nils Rasmusson Borstad, hadde i 1772 giftet seg med Susanne Magdalene Lauritsdatter Qvisling, datter til prosten Lauritz Qvisling. En av brødrene til Rasmus, Abraham Qvisling, utdannet seg til veterinær i København.⁵⁸ Rasmus kom ikke fra noen typisk lensmannsslekt, men onkelen hans, Jon Rasmusson Fjone, hadde en periode vært lensmann i Nissedal, og en av sønnene til Rasmus ble også lensmann. Til Rasmus Bakka knytter det seg ellers mye tradisjonsstoff, ikke minst i forbindelse med en drapsak der han gjorde en betydelig innsats.⁵⁹

Nå skal naturligvis tradisjonsstoff vurderes med kritisk blikk, men det kan bidra til å gi oss et inntrykk av personen. Om Rasmus fortelles

54. Qvisling 1919, «En gammel lensmannsslegt i Gjerpen», Nettutgave <http://slekt.org/books/quisling/hist2/003-lensmannsfamilie.html> [Tilgang 27. august].

55. Til «Tinnemannen» knytter det seg ellers både tradisjonsstoff og en folketone. Kirkeby 1982: 328–329 og 335.

56. Bakken 1978: 78.

57. Grimdalen 1996: 377–378.

58. Åsen 1976: 668.

59. Åsen 1986: 573–576

det at han hadde sterk fysikk og var spretten og en kløpper til å danse.⁶⁰ En av de få anekdotene som vi kjenner fra valgmannmøtet på Fossum i mars 1814, omhandler nettopp disse egenskapene til Rasmus. I Jon Lauritz Qvislings bygdebok for Gjerpen leser vi:

Der fortæelles (sic), at Løvenskiold for at more sine gjester lot sin danske kusk avlægge forskjellige prøver paa sin legemsfærdighed. Han kastet sig blandt andet op paa en hest bare ved at lægge haanden paa dens ryg. Da ropte fogden Cloumann og andre øvretemarkinger paa Rasmus Bakka. Paa Løvenskiolds opfordring kom han endelig frem og hoppet over hesten, uten at røre ved den. De gamle fortalte at Løvenskiold ikke likte rigtig, at hans kusk kom tilkort.⁶¹

Sannsynligvis er dette en historie som har blitt fortalt i forfatterens egen slekt. Jon Lauritz Qvisling var barnebarn til Rasmus Bakka (og far til Vidkun Quisling).⁶² Foruten å si noe om Rasmus gir muligens historien et inntrykk av hvorfor Cloumann var en populær mann som ble valgt til eidsvollsrepresentant.

Rasmus fungerte i en årrekke som medlem av forlikskommissjonen, og i 1843 ble han valgt til ordfører. Men lensmannen var også kontroversiell i bygda, og han var i flere år suspendert fra stillingen som lensmann på 1820-tallet. Rasmus drev gården til et mønsterbruk der det i 1835 var 3 hester, 30 storfe, 55 sauer og 5 griser. Alt i alt var det da 68 mennesker på gården.⁶³ 1816 ble han utlignet for den største summen i tinglaget til sølvskatten.

En av lensmennene, Hans Anfindsen Bernaas, hadde en bakgrunn som vitner om mer kulturell kompetanse. Han hadde deltatt på biskop Peder Hansens skolelærerseminar i Kristiansand omkring 1800, og han fungerte som lærer fram til han overtok lensmannsstillingen i Tinn etter svigerfaren i 1810.⁶⁴

Det er interessant at flere av de andre bondevalgmennene var i familie med lensmenn som møtte på Fossum. Sønnen til Ole Rasmus Mandt,

60. Åsen 1986: 577.

61. Qvisling 1919, «Gjerpen i 1814», Nettutgave <http://slekt.org/books/quisling/hist2/012-1814.html> [Tilgang 16. august 2013].

62. Åsen 1976: 243.

63. Åsen 1976: 244.

64. Einung 1926: 472–473.

*Valgmann og lensmann i Tinn, Hans Anfindsen Bernaas (1781–1869).
Bilde av Adolph Tidemand fra 1848.*

Ole Olsen Groven [Mandt], møtte som valgmann for Vinje. Han var gift med datteren til lensmannen i Vinje, og tok senere selv over lensmannstillingen i der. Ole Rasmus Mandt møtte også svogeren sin på Fossum, Talleiv Olson Huvestad, som var gift med søsteren hans. Svennung Andersen Werpe fra Lunde (Bø prestegjeld) var også fra lensmannsslekt. Han var dessuten både svoger og svigerfar til Rasmus Bakka i Nissedal. Svennung var gift med en eldre halvsøster til Rasmus, og Rasmus ble i 1801 gift med en av døtrene til Svennung og kona Signe.⁶⁵

Lensmennene var vant til å ha å gjøre med øvrighetspersoner og å delta i offentlige spørsmål. Normalt var lensmannsgården også tingsted. Lensmennene og nettverket omkring dem utgjorde nødvendigvis en betydelig gruppe på amtsforsamlingen, og nettverket stod særlig sterkt i de øvre delene av amtet. Det er naturligvis umulig å fastslå om et «lensmannsnettverk» gjorde seg gjeldende ved valgmansmøtet på Fossum 23. mars, og øvde innflytelse på valgene der. Om det var slik, er det også vanskelig å si hvem sine interesser nettverket fremmet (bøndenes, embetsmennenes eller deres egne?). Ingen av lensmennene ble selv repre-

65. Stranna 1921: 112.

sentanter til riksforsamlingen, men personvalgene gir likevel indisier på at noe var på gang, da alle som ble valgt, kan knyttes til lensmannsnettverket. Huvestad var svoger til Mandt, mens Cloumann som fogd hadde vært nærmeste overordnede for lensmennene i de øvre delene av amtet. Også Løvenskiold var som amtmann overordnet lennsmennene i yrkesammenheng. Det kan dessuten nevnes at både Huvestad og Løvenskiold var utsendinger fra prestegjeld der den andre representanten var lensmann.

Bondevalgmenn med kulturell kompetanse

Enkelte av valgmennene hadde kulturell kompetanse som særlig gode skriveferdigheter og interesse for lesing og undervisning. En av disse var Hølje Zachariasson Gravdal fra Kviteseid. Han var ellers en av de to valgmennene i amtet med lav utligning ved sølvskatten. Gravdal var født på en husmannsplass, og faren var også lærer. Han viste gode evner og ble omgangsskolelærer i 1800, og han skal også ha styrt kornmagasinet i bygda. I 1806 ble han prøvd for klokkerstillingen i Kviteseid, men stemmen hans var for dårlig for jobben. Stillingen gikk for øvrig gikk til Ole Bjørnsen, som senere ble stortingsrepresentant. Gravdal fikk imidlertid attest fra presten for å være en «meget god skolelærer». ⁶⁶ I 1809 giftet han seg med enka på gården Gjervold. ⁶⁷ Etter 1814 fikk han arbeid på sorenskriverens kontor, og med årene ble han lensmann i Vinje. ⁶⁸

En annen som utmerket seg med gode evner ifølge bygdebøkene, var Knud Thygesen Naas i Drangedal. I 1776 ble han omgangsskolelærer «da han var vel oplært i sin Christendom og tillige kunde skrive, endskiøndt han kun var 17 Aar», som det stod i skolefundasen som ble vedtatt det året. I 1797 ble han ved innføringen av forliksvesenet oppnevnt som forlikskommisær i Drangedal sammen med presten. ⁶⁹

Mest tydelig skiller likevel Tallev Olsson Huvestad og Gullik Bolkesjø seg ut når det gjelder kulturell kompetanse. Huvestad gikk som ung i lære hos presten, og ble senere omgangsskolelærer og bygdedoktor. Han var

66. Olsnes 1987: 604.

67. Bakken 1962: 357–358

68. Loupedalen 1956: 154–156, Berge 1975: 22–23, og Olsnes 1987: 601, 603.

69. Sannes 1924: 206–207 og 220–221.

kjent for gode lesekunnskaper og for å være svært kunnskapsrik. Han utviklet gårdsdriften, og ifølge bygdeboka drev han også «en slags ungdomsskule».⁷⁰ Huvestad gjorde seg ellers bemerket på Eidsvold, og Henrik Wergeland skrev i *Norges Konstitutions Historie* om Huvestad at han var:

Et udmærket Eksemplar af disse, især i Historie, belæste norske Fjeldbønder, som stundom overrasker den reisende. Kunde ikke «sættes» (som det heder) i Snorre, og besad derhos, i Dybet af den elskværdigste Beskedenhed, under sin Telekofte, flere Kundskaber i Udenverdenens Historie og Geografi. Disse fremtraadte engang saa overraskende under en Diskurs, Prinsen førte i Anledning af et af de sidste napoleonske Feltslag, at denne udraabte: «hvilke Bønder der dog er i Norge!» Han udtrykte sig – hvad dengang var sjeldent mellem de norske Bønder – ogsaa skriftligen korrekt og klart.⁷¹

Huvestad ble valgt til riksforsamlingen der han markerte seg som en aktiv bonderepresentant. Fra tiden på Eidsvoll eksisterer også et interessant brev som ble sendt til Huvestad fra bønder, muligens andre bondevalgmenn, i Øvre Telemark (se Agøys artikkel).

Gullik Olsen Bolkesjø skulle bli stortingsrepresentant flere ganger. Bolkesjø var gårdbruker og drev dessuten skysstasjon og gjestgiveri på Uppigard Bolkesjø. Alt i yngre år ble han prestens medhjelper og fikk å gjøre med skole- og fattigstell.⁷² Mange reisende var med årene innom skysstasjonen, ikke minst flere kjente malere som foreviget familien på gården. Gullik hadde stor lese lyst og gode skrivekunnskaper, og det finnes mange skjøter, husmannskontrakter og lignende som han har ført i pennen på gårdene i området.⁷³ I 1830 var den danske tegneren og maleren Martinus Christian Wesseltoft Rørbye på Bolkesjø, og han skrev i sin reisedagbok at Gullik «for en Bonde havde ualmindelig Dannelse og Læsning».⁷⁴ I 1827 ble Gullik Bolkesjø valgt til Stortinget fra Bratsberg amt, og han ble også valgt i 1833 og 1839. I 1838 ble han ordfører i Hjartdal.⁷⁵

70. Grimdalen 1996: 398–400.

71. Etter *Norsk Biografisk leksikon*, Talleiv Huvestad, <http://nbl.sn.l.no> [Tilgang 26.august 2013]

72. Tjønnås mfl. 1977: 578.

73. Østvedt 1975: 31.

74. Etter Østvedt 1975: 29.

75. I denne sammenheng kan det nevnes at sønnen til en av representantene fra Bø, Ole Halvorsen Folkestad, var Halvor Olsen Folkestad, som i 1864 ble biskop i Hamar.

Sommeren 1844 ble Gullik Olsen Bolkesjø (1777–1859) og kona Torbjørg Olsdatter Bolkesjø (1787–1852) tegnet av Adolph Tidemand.

Det er interessant at vi i denne gruppen finner de to bondevalgmennene som fikk en videre politisk løpebane. Det tyder på at kulturell kompetanse ble vektlagt ved valgene til representanter til Eidsvoll og senere Storting.

Bønder og embetsmenn i konflikt

Bøndene i Telemark har blitt beskrevet som særlig stridbare og på mange måter noe for seg selv. I 2004 viet også Telemark historielag sitt årlige seminar til å drøfte oppfatningen om «den stridbare telemarkingen», noe som resulterte i interessante artikler i lagets årsskrift fra blant andre Anna Tranberg, Øystein Rian og Aamund Olsnes. Mange har hatt oppfatninger om telemarkingen gjennom tidene, og de kunne nok være både stridbare og selvbevisste, men de var også dyktige til å fremme egne saker

på tingene og gjennom henvendelser til øvrigheten.⁷⁶ Så vidt jeg har observert, og her kan jeg naturligvis ha oversett noe, synes imidlertid bondevalgmennene i 1814 i liten grad å ha vært involvert i konflikter med øvrigheten.

Flere bygder i de vestre delene av Bratsberg amt var involvert i konflikten mellom arendalskjøpmennene og bøndene omkring Nidaråvassdraget på 1780-tallet, som også må ses i sammenheng med lofthusreisningen.⁷⁷ Fra denne konflikten finner vi en, rett nok ganske svak, familieforbindelse til en av valgmennene, lensmannen Rasmus Bakka fra Nissedal. Faren hans, Nils Rasmusson Borstad, skrev under på et klageskriv fra sju bønder i Nissedal i desember 1784, og da lofhuskommisjonen holdt sine forhør i Arendal i mars 1789, var han en av bøndene som møtte fra Nissedal.⁷⁸

Fogden Cloumann er den eneste av valgmennene som var direkte involvert i hendelsene på 1780-tallet. Etter at Lofthus ble arrestert i 1787, skal Cloumann ha stagget opprørske telebønder med en løgn, og i et brev kort tid etter til amtmannen i Bratsberg, Fredrik Moltke, anbefalte han at Lofthus «hastig blev ryddet af veien».⁷⁹ Cloumanns oppfordring til å ta livet av Lofthus var naturligvis ikke kjent for bøndene, men det var derimot hans ganske utrettelige arbeid for deres interesser i kampen mot arendalsborgerskapet. Gustav Sætra gir i sin hovedoppgave om konfliktene mellom trelasthandlerne i Arendal og bøndene i opplandet embetsmennene i Bratsberg, og fremfor alt Cloumann og amtmann Moltke, et godt skussmål for å forsøke å ivareta bøndenes interesser: «Hele tida kjempet fogd Cloumann i Øvre-Telemark for bøndenes sak side om side med Moltke», skriver Sætra.⁸⁰ Det var ganske sikkert et arbeid som inngav tillit hos bøndene og ble husket lenge. På mer generelt grunnlag kan embetsmennene i Bratsberg sin støtte til bøndene på 1780-tallet ha virket til å styrke tilliten mellom bønder og i hvert fall deler av embetsverket i amtet. Samtidig hører det med at omkring mid-

76. *Telemark Historie*. 2004. Se særlig Rian 2004.

77. Sætra: 1980.

78. Åsen 1986: 107, 110. Rasmus var også svoger med eldste sønnen til lederskikkelsen fra Nissedal i disse konfliktene, Kjetil Tjostovsen Fjone (1746–1790). Åsen 1976: 735.

79. Etter Stalleland 1935: 159–160. Fogden skrev videre at om ikke «vil jeg ei længe svare for Telemarken, da den republikanske aand mere og mere tilvokser».

80. Sætra 1980: 176–178.

ten av 1780-tallet fremmet bønder fra midte og øvre deler av Telemark klager på flere embetsmenn.⁸¹

Omkring 1800 fikk haugebevegelsen også oppslutning i Bratsberg. Hans Nilsen Hauge var flere ganger på besøk i amtet, og det eksisterte haugianermiljø blant annet i Gjerpen, Tinn, Vinje og Holla.⁸² Av valgmennene er likevel Steen Tufte fra Holla den eneste vi med sikkerhet vet var haugianer. Steen var religiøst inspirert, og i 1802 var Hans Nilsen Hauge på besøk i bygda og Steen lot ham tale i hjemmet sitt. Presten Laurits Lange Bremer så ikke med blide øyne på Hauge sin virksomhet, og med hjelp av lensmannen forsøkte han å få Hauge arrestert, uten å lykkes. I etterkant av Hauges besøk ble Tufte sammen med fire andre haugianere i bygda dømt etter konventikkelplakaten av 1741 og han måtte betale 15 riksdaler til bygdas fattigkasse.⁸³ Han som felte dommen over haugevennene, var for øvrig også valgmann i 1814, sorenskriver Wessel.

Bondevalgmennene – en bondeelite?

Selv om bøndene i 1814 hadde relativt lite handlingsrom i de prosessene som foregikk, er det rimelig å anta at det å bli valgmann er uttrykk for tillit i lokalsamfunnet til bøndene som fikk vervet. Sett i lys av den sterke styringen ovenfra bør imidlertid valgene også normalt ses som uttrykk for at bondevalgmennene hadde en viss tillit i embetsverket. Å bli valgmann var et resultat av en prosess i spenningsfeltet mellom de styrende og de styrte.

Enkelte steder var likevel bøndenes rolle aktiv, som når Steen Tufte ble valgt i Holla. Helt uten tillit «ovenfra» var for øvrig heller ikke Tufte. I hvert fall stemte lensmannen i Holla, Halvor Welliksen Ytterbø, som muligens noe motvillig hadde hjulpet Bremer i jakten på Hauge i 1802 på Tufte ved valget i 1814.

Peter Burke hevder i sin studie av folkekulturen i Europa i tidlig ny tid at det eksisterte en gruppe «meglere» («mediators») mellom folkekulturen («little tradition») og elitekulturen («great tradition»)⁸⁴ Nå må

81. Bolstad 2010: 34–35.

82. Bang 1910: 307. Se også Sandvin og Malme 1999.

83. Yttrebø 1925: 168–171, Bang 1910: 288–289.

84. Burke 1994: 63.

det understrekes at Burke har et perspektiv som ikke uten videre kan overføres til vår sammenheng, men identifisering av en gruppe personer som fremstår som meglere eller formidlere mellom øvrighet og allmue eller folk og elite, er relevant i vår sammenheng. Valgmennene var gjerne personer som hadde nær tilknytning og tillit hos øvrigheten, men som også hadde tillit og fremsto som respekterte personer i bondesammenfunnet.

Vi har identifisert en del forhold som kan forklare slik tillit. Bondevalgmennene var generelt velstående, og flere var svært velstående. Vi finner velstående valgmann igjen under de andre kategoriene vi har sett på ovenfor, men enkelte av valgmennene var også velstående uten at de markerer seg på andre måter i kildene.

Halvor Henriksen Moe i Bamble, som underskrev adressen fra amtsmøtet på Fossan med påholden penn, ble utlignet for en sølvskatt på 81 spd i et tinglag der gjennomsnittet var 11,3, Christen Hansen Landsverk i Heddal ble utlignet for den største summen blant «våre» valgmannsbønder, 100 spd, i et tinglag der gjennomsnittet rett nok var så høyt som 25,8, mens Gunder Bondal fra Moland ble utlignet for 22 spd i et tinglag der snittet var 9,6. Her kan vi også nevne Jacob Simonsen Sillien fra Eidanger, som ble utlignet for 25 spd. i et tinglag der snittet var 9,6. Han satt i flere verv *etter* 1814, men så vidt vi vet, ikke før (se tabell 5). Vi kan også nevne Svennung Andersen Werpe fra Bø, som utmerket seg med gårdsdriften og var fra lensmannsslekt, men så vidt vi vet ikke selv satt i verv eller stillinger lokalt. Han betalte 23 spd. i sølvskatt i et tinglag der snittet var 5,9. Om Werpe fortelles det også i bygdeboka at han sammen med sine to brødre, den ene av dem lensmann, var «noko av eit bondearistokrati i bygda ei tid; mest i alle møte og viktige avgjerslur var nokon av dei med». Brødrene pleide dessuten sosiale forbindelser med folk fra kondisjonerte lag.⁸⁵ Vi ser altså en gruppe bondevalgmann som er kjennetegnet av økonomisk velstand.

En annen gruppe er de som utmerket seg ved lokale verv og stillinger. Minst halvparten av bondevalgmennene hadde en eller annen form for erfaring fra offentlig stilling før 1814. I en særstilling finner vi de seks lensmennene. De fleste av dem kom fra lensmannsslekter, og flere av dem møtte også slektninger blant de andre valgmennene. Indisier

85. Stranna 1925: 625.

tyder på at dette nettverket, som igjen var tilknyttet det sivile embetsverket i yrkessammenheng, kan ha hatt innflytelse på valgene på amtsforsamlingen.⁸⁶

En tredje gruppe er de som utmerket seg ved særlig kulturell kompetanse. Personene i denne gruppen var ikke blant de mest velstående, og ingen av dem som er nevnt her, ble utlignet for mer enn det dobbelte av gjennomsnittet i sine tinglag, selv om de med ett unntak satt godt i det de også.⁸⁷ Alle i denne gruppen hadde imidlertid bakgrunn fra lokale verv. De to bøndene blant valgmenne på Fossum som senere skulle få en rikspolitisk karriere, ble rekruttert fra denne gruppen.

Etter gjennomgangen av bondevalgmenne sitter vi igjen med en restgruppe på 3–4 personer det er vanskelig å knytte konkrete opplysninger til. En slik gruppe finner vi også i Møre og Romsdal (se Krøvels artikkel). Om en av disse, Svend Halvorsen Udgaarden fra Seljord, forteller bygdeboka at han var soldat under krigen i 1788, og om ham finnes også noe tradisjonsstoff. Han skal blant annet ha vært storvokst og så bredskuldret at han måtte gå sidelengs inn dørene.⁸⁸ Et lite «mysterium» er valgmenne fra Sannidal, Tonestøl og Holt, som vi vet lite om ut over at de ble utpekt av presten som valgmann. Holt var før øvrig også den i materialet som ble utlignet for minst i sølvskatt i 1816, bare 2 spd i et tinglag der snittet var 11,8.

Til tross for denne restgruppen mener jeg det er godt grunnlag for å hevde at vi ved valgene i Bratsberg i 1814 ser en bondeelite tre frem. Det er naturligvis ikke noe nytt at det eksisterte en slik elite i bondesamfunnet, og flere studier har dokumentert eksistensen av et slikt elitesjikt i århundrene før 1814. Bondeeliten var imidlertid ikke en enhetlig elite, og veiene inn i denne gruppen var flere.⁸⁹ Det har vi også sett i denne studien. Bakgrunnen til valgmenne våren 1814 var ulik, og dermed er det heller ikke å forvente at gruppen skulle opptre samlet eller selvbevisst våren 1814. Når det er sagt, er det grunn til å understreke at bondevalg-

86. Nettverksforbindelser er et spor det ville være interessant å følge videre. Jeg har antydnet noen slike, og Gunnar Bolstad har vist at eksisterte det mange slektskapsrelasjoner mellom valgmenne i og etter 1814. Bolstad 2010: 109.

87. Naas, Huvestad og Bolkesjø ble utlignet for mellom 150 og 200 % av gjennomsnittet i sine tinglag, mens Gjervold kun ble utlignet for 4 spd i et tinglag der snittet var 11.

88. Flatin 1945: 350-351.

89. Hommerstad 2012: 52–54.

mennene befant seg i en slags «meglerrolle» mellom øvrigheten og bondeallmuen, og med valgprosessene som ble etablert i 1814 fikk utvilsomt bondeeliten en ny, politisk, arena der den kunne øve innflytelse.

Mange av de samme trekkene når det gjelder bondevalgmennene, finner vi igjen på Nordvestlandet, men det er også enkelte forskjeller. Generelt er bondevalgmennene i Bratsberg mer velstående, og vi finner også en tendens til at lensmennene er noe sterkere representert her enn på Nordvestlandet våren 1814. Muligens kan disse trekkene avspeile en sterkere lagdeling og et tydeligere elitesjikt i bondesamfunnet i Telemark enn det vi finner på Nordvestlandet.

Avslutning

Valgene våren 1814 involverte mange personer. Alle menighetene valgte valgmenn til amtsmøtet på Fossum, der man møttes for å velge tre representanter til riksforsamlingen. Denne artikkelen har handlet om valgene og valgmennene våren 1814.

De fleste kondisjonerte som møtte på amtsforsamlingen på Fossum, var embetsmenn, men det ble også valgt noen personer med bakgrunn i borgerlige yrker. Den siste gruppen var rett nok ikke stor, men de med slik bakgrunn var desto mer velstående. Dessuten var de valgt fra de nedre delene av amtet, der de borgerlige næringene omkring byer og ladesteder og verksindustri stod sterkt. I disse områdene kan det se ut til at personer med bakgrunn i borgerlige næringer ble fortrukket fremfor embetsmennene. Fra de øvre delene av amtet var de fleste kondisjonerte valgmennene prester.

I artikkelen har vi sett at valgprosessene i var initiert ovenfra og i stor grad styrt av embetsverket. Likevel deltok bøndene – på ett eller annet vis – i valget av valgmenn, og enkelte ble også valgt, slik instruksjonen la opp til. Resultatet av valgene tyder på at bondevalgmennene normalt tilhørte et elitesjikt i bondesamfunnet og var personer som nøt tillit både oppover og nedover i samfunnet.

Bondevalgmennene var med på å legge grunnsteinen i den moderne politiske kulturen i Norge. Det skjedde på en tid da mye fortsatt var uklart. Likevel fylte de en viktig – om enn begrenset – rolle i det politiske prosjektet 1814 innebar. Til tross for mange usikkerhetsmomenter og sparsomt kildemateriale er bondevalgmennene en spennende gruppe.

På mange vis representerer de bøndenes og lokalsamfunnenes vei inn i den store politikken. Det skjedde følende og famlende, og deltakelsen skjedde på styresmaktenes premisser, men over tid og etter som kunnskapene og erfaringene økte, kunne økt selvtillit medvirke til aktiv deltakelse i og bruk av det handlingsrommet som Grunnloven gav.

Kilder og litteratur

Utrykte kilder

Statsarkivet i Kongsberg (SAK)

Nedre Telemark og Bamble prosti.

Øvre Telemark prosti.

Prestearkiver Holla.

Øvre Telemark fogderi.

Bratsberg len og amt.

Arkivverket. Digitalarkivet (AD)

Sølvskatten 1816. <http://arkivverket.no/arkivverket/Digitalarkivet/Om-Digitalarkivet/Om-kjeldene/Soelvs-katten-1816>.

Kirkebøker fra Telemark (ADKT). http://www.arkivverket.no/URN:kb_read?idx_fylke=8&idx_kilde=Alle&idx_periode=&idx_textsearch=&js=j

Adresser og fullmakter, originaler. http://arkivverket.no/URN:db_read/db/39776

Folketellingen 1801. <http://digitalarkivet.arkivverket.no/ft/sok/1801>

Litteratur

Bakken, Olav, *Kviteseid bygdesoge II Gardsoga*, Kragerø 1962.

Bakken, Olav T., *Lårdalsoga*, Lårdal 1978.

Bang, A. Chr., *Hans Nilsen Hauge og hans samtid*, Christiania 1910.

Berge, Rikard, *Vinje og Rauland. IV*, Stavanger 1975.

Bergsgård, Arne, Valadressene til Christian Frederik, i *Historisk tidsskrift*, 33, 1943–1946.

Bolstad, Gunnar, «Der blev dygtig politiseret...» *Politisk kulturdannelse i Øvre telemark rundt 1814*, masteroppgåve i kulturmøte, Høgskulen i Volda 2010.

- Burke, Peter, *Popular Culture in Early Modern Europe*, Cambridge 1994.
- Dyrvik, Ståle, *Norsk historie 1536–1814*, Oslo 2011.
- Einung, H. H., *Tinn saga. Band I*, Rjukan 1926.
- Finstad, Håkon, *Heuch, Horneman og Kragerø i 1814*, Kragerø 1966.
- Flatin, Tov, *Seljord II*, Oslo 1945.
- Forklaring til sølvskattprotokollene*. Norges Banks nettsted <http://www.norges-bank.no/no/om/om-tidslinjen/solvskattprotokollene-digitalisert/?id=79189>
- Gjerdåker, Brynjulv, *Statstenestemann og «Almuens Formand». Lensmannsombod og lensmenn i det nordafjelske Noreg, ca. 1660–1870*, Trondheim 2011.
- Gjone, Toralf, *Solum bygds historie. Bind I. Gårdshistorie*, Skien 1962.
- Gullberg, Jacob, *Sjølvstendeeiden i 1814*, hovudfagsoppgåve i historie, Universitetet i Bergen 1986.
- Grimdalen, Olav, *Mo Bygdebok. Kultursoga. Bind II*, Tokke 1996.
- Hommerstad, Marthe, *Politiske bønder. Bondepolitikken og Stortinget 1815–1837*, doktoravhandling, Universitetet i Oslo 2012.
- Jæger, Tycho C., Valgene til riksforsamlingen, i *Historisk tidsskrift*, (nr. 3), 1916.
- Koht, Halvdan. Grundsopørsmålet i 1814, i Steinar Supphellen (red.), *Studier i norsk historie omkring 1814. Ein nasjon stig fram*, Oslo 1983.
- Kirkeby, Birger, *Bygdebok for Sauherad*. bind 2 og 3, Sauherad 1982 og 1985.
- Loupedalen, Torjus, *Kviteseid bygdesoge I Ættesoga*, Kragerø 1956: 154–156.
- Lov, angaaende tvunget Indskud, efter Ligning på Formue, til den nye Banks Fond, saafremt den ved frivillig Subskription kan erholdes*. Christiania [1816]. Norges banks nettsider <http://www.norges-bank.no>.
- Nielsen, Yngvar, *Christian Frederik og valgene til Eidsvoldsforsamlingen*, Kristiania 1915.
- Norsk biografisk leksikon*, <http://nbl.snl.no>.
- Norsk historisk leksikon*. Nettugave <https://lokalhistoriewiki.no/index.php/Forside:Leksikon>.
- Olafsen, Arnet og Kr. Birch-Reichenwald, *Riksforsamlingens Forhandlinger. Adresser og Fuldmagter, 2. del*, Kristiania 1914.
- Olsnes, Aanund, *Kviteseid bygdesoge III. Kultursoga frå dei eldste tider til kring 1820*, Kviteseid 1987.

- Pryser, Tore, Stor markering av 1814 i fylket, i *Årbok for Gudbrandsdalen*, 2011.
- Qvisling, J. L., *Gjerpen. En bygdebok. Den historiske del II*, Kristiania 1919. [Nettutgave <http://slekt.org/books/quisling/hist2/front.html>]
- Rian, Øystein, *Bratsberg på 1600-tallet. Stat og samfunn i symbiose og konflikt*, Oslo 1997.
- Rian, Øystein, Motstanden mot fremmed herredømme. Telemarkingene slik historien skapte dem, i *Telemark historie*, 2004.
- Sandvin, Halldor og Magnar Malme, *Hans Nielsen Hauge og Telemark*, Notodden 1999.
- Sannes, Olav, *Drangedal med Tørdal*, Drangedal 1924.
- Solumslekt.no. Slekt i Solum, Nedre Telemark før 1814*, <http://solumslekt.org>.
- Stranna, Olav, *Lunde herad med Flaabygd. Gardesogur og ættetavlur*, Kristiania 1921.
- Stranna, Olav, *Lundesoga*, Skien 1925.
- Stalleland, Kristen, *Kristian Lofthus. Det han vilde og det han gjorde*, Bergen 1935.
- Sætra, Gustav Grunde, *Embetsmann, bonde, borger. Konflikten mellom tretlatsthandlerne i Arendal og bøndene i opplandet 1782–1895*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen 1980.
- Telemark historie. Tidsskrift for Telemark historielag nr. 25*, «Den stridbare telemarkingene», Skien 2004.
- Tjønnås, Ketil, O. A. Qvamme og Aaste Nisi, *Gransherradsoga. Del I Ætter, Gardar og plassar*, Skien 1977.
- Yttrebøe, S., *Holla. Historisk skildring av bygda og dens utvikling. Gårds og slekts historie*, Oslo 1925.
- Yttrebøe, S., *Holla I*, Skien 1975.
- Østvedt, Einar, *Uppigard Bolkesjø. Gjennom to hundre år. Reiseskildringer og litt om folket på Uppigard*, Skien 1975.
- Åsen, Kjell, *Nissedal Bygdesoge. Gard og ætt. Nissedal sokn*, Nissedal 1976.
- Åsen, Kjell, *Nissedal Bygdesoge. Kultursoga. Frå dei eldste tider til år 1900*, Nissedal 1986.
- «1814 – våre første nasjonale valg». Arkivverkets nettsider. <http://www.arkivverket.no/>

